

The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations Between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria (Erken Modern Ortadoğu'da Ortodoks Kilisesi: Osmanlı Merkezi İdaresi ile Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikliklerinin İlişkileri)

Hasan Çolak

Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015, XII+282 sayfa, ISBN 978-975-16-3007-0

İhsan SATIŞ*

2012 yılında Birmingham Üniversitesi'nde doktora tezi olarak kabul edilen bu eser, XVI. ve XVIII. yüzyılları arasında Osmanlı merkezi idaresi, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Doğu Patrikhaneleri olarak adlandırılan Antakya, Kudüs ve İskenderiye Rum Patrikhaneleri arasındaki ilişkileri konu almaktadır. Yazar, önsözde belirttiği üzere yüksek lisans tez⁷ çalışmasını yürütürken bu konuya dair bazı belgeler tespit etmekle birlikte, konunun

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tunceli, ihsansatis@tunceli.edu.tr

⁷ Hasan Çolak, *Co-Existence and Conflict Between Muslims and Non-Muslims in the 16th Century Ottoman Istanbul*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Master Thesis, Ankara 2008.

çalışılmamış olduğunu fark etmiştir. Buradan hareketle konuyu doktora tezi olarak çalışmaya karar vermiştir.

Ülkemizde özellikle Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim cemaat liderlerine biçilen rollerin irdelenmesi ve millet sistemi tartışmaları Doğu Patrikhanelerinden ziyade İstanbul Rum Patrikhanesi etrafında şekillenmiştir. Ayrıca birkaç paradigmaya göre İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Doğu Patrikhaneleri üzerinde bir hâkimiyeti söz konusudur. Bunlara karşın yazar, Doğu Patrikhaneleri üzerinde ayrı ayrı durmak yerine Osmanlı merkezi idaresi, Doğu Patrikhaneleri ve İstanbul Rum Patrikhanesi arasındaki ilişkilere odaklanarak bu konulara açıklık getirmektedir. Bu yönüyle çalışma, ülkemizde önemli bir yere sahip olup, bu alanda yapılacak çalışmalara iyi bir örnektir.

Yazar çalışmasını şu soru ekseninde meydana getirmektedir: İstanbul Rum Patriği Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikleri üzerinde mutlak bir yetkiye sahip mi yoksa Doğu Patrikhaneleri üzerinde sadece bir nezaret yetkisine mi sahip? İstanbul Rum Patrikhanesi ve Doğu Patrikhaneleri arasındaki ilişkiler hangi düzeyde şekilleniyordu? Osmanlı Devleti'nin İstanbul merkezli merkezileşme politikaları Doğu Patrikhanelerinin bulunduğu Suriye, Filistin ve Mısır'da nasıl algılanmaktaydı? Katolik misyonerlerin ve Fenerli Rum ailelerin yükselmesi Doğu Patrikhaneleri açısından nasıl değerlendirilebilir?

Bütün bu sorulara cevap arayan Çolak, çalışmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde özellikle Piskoposluk Kalemî Belgeleri, Piskopos Mukataası Defterleri, Kilise Defterleri, Ali Emiri ve Cevdet tasniflerindeki belge ve defterlerden istifade etmiştir. Bu belgelerin yanında yayınlanmış Sofya'daki Osmanlı arşiv belgelerinden ve Mısır'da Sina yarımadasında bulunan *Aziz Katherina Manastırı (Monastery of St. Catherine)* arşivindeki Osmanlı belgelerinden yararlanmışır. Osmanlı belgeleri dışında Çolak, çalışmasında Yunanca, Fransızca, İngilizce ve Arapça kaynakları önemli derecede kullanmaktadır. Ayrıca yazar giriş bölümünde konuyla ilgili yapılmış çalışmaları ve çalışmasında istifade ettiği kaynakları detaylı olarak anlatmaktadır(s. 5-37).

Çalışma giriş ve sonuç hariç dört bölümden oluşmakta olup, bibliyografya ve indeks ile son bulmaktadır. Çalışmada Doğu Patrikhaneleri üzerinde tek tek durmak yerine meseleler üzerinden Patrikhanelerin İstanbul Rum Patrikhanesi ve Osmanlı merkezi idaresi ile ilişkileri açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca çalışmada, yer yer Aziz Katherina Manastırı ile ilgili de kısmi bilgiler verilmektedir. Çalışmanın birinci bölümde yazar, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetimi ve Doğu Patrikhaneleri" başlığı altında Osmanlı hâkimiyetinden önce ve sonra Doğu Patrikhanelerinin durumu, ulusal ve uluslararası arenada Doğu Patrikhanelerinin

durumu, Eflak-Boğdan Prenslikleri ile Doğu Patrikhaneleri arasındaki ilişkileri ve son olarak Doğu Patrikhanelerinin otoriteleri ve sınırları üzerinde durmuştur(s. 39-108).

Yazar, Doğu Patrikhanelerinin Osmanlı hâkimiyetinden önceki durumuyla ilgili olarak patrikhanelerin Memlukler ile ilişkilerine ve Bizans ile ilişkilerine değinirken, Suriye ve Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte de patrikhanelere verilen ilk Osmanlı fermanları üzerinde odaklanmaktadır. Bu konuda yazar, Kudüs'ün fethedilmesiyle birlikte Yavuz Sultan Selim tarafından Kudüs Rum Patriği Attalia'ya (Atâlyâ-عطاليہ) verilen fermanı açıklamaktadır. Ayrıca yazar bu kısımda Kudüs Patriğine bir ferman verilirken, İskenderiye ve Antakya Patriklerine neden bir ferman verilmediği sorusuna da cevap bulmaya çalışmaktadır. Patrikhanelerin Eflak-Boğdan Prenslikleri ile ilişkilerinin özellikle finansal olmak üzere kültürel roller oynadığını belirten yazar, zaman zaman Patriklerin Prensliklere seyahat ettiğini söylemektedir. Ayrıca Prensliklerin finansal rolleri özellikle Kudüs Rum Patrikhanesi için önemli olduğunu belirtmektedir. Nitekim Eflak Prensinin desteğiyle Kudüs Patriği Theofanis, Galata'da Hagios Georgios Kilisesi'ni (Ayios Yeoryios ya da Aya Yorgi, Monastery of Agios Savvas) satın almıştır (s. 84).

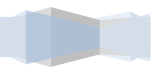
Eflak Prensi Kantakuzenos(Cantacuzene)'un desteğiyle alınan bu kilisenin Kudüs Patriklerinin XIX. yüzyılın ortalarına kadar Kudüs'te değil de İstanbul'da ikamet etmeleri konusunda önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Kudüs Patriklerinin İstanbul'da nerede ikamet ettikleri net olarak bilinmese de bu kilisenin satın alınmasından sonra Kudüs Patrikleri İstanbul'da ikamet etmeye başladığı bilinmektedir⁸. Bu konuda yazar, Dowling'e dayanarak⁹ Kudüs Patriklerinin Patrik Theofanis (1608-1644) zamanından 1867 yılına kadar İstanbul'da ikamet ettiğini belirtse de bu konu biraz tartışmalıdır(s. 89). Öncelikle bu konu hakkında kaynaklarda farklılıklar bulunmakla birlikte¹⁰, bir kısım Osmanlı arşiv vesikasında 1849 yılında Kudüs Patriği II. Kyrillos'un(1845-1872) Kudüs'te olduğu anlaşılmaktadır¹¹. Yazar, birinci bölümün son kısmında Doğu Patrikhanelerinde Patrikler arasında meydana gelen çekişmeler üzerinden Doğu Patriklerinin otoritesi ve merkezileşme çağında onların sınırlarını açıklamaktadır. Konunun izahı konusunda yazar, belli bir örnek üzerinden konuyu açıklamaktadır. Antakya Patrikhanesi ile ilgili Patrik Kyrillos(1682-1720) ve Patrik Athanasios(1720-1724) arasındaki çekişmeyi örnek alırken, İskenderiye Patrikhanesi ile

⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Satış-Muhammed Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Belleten*, LXXIX/285, Ankara 2015, s. 675-711.

⁹ Archdeacon Dowling, *The Patriarchate of Jerusalem*, London 1909, s. 16.

¹⁰ Frederick Jones Bliss, *The Religions of Modern Syria and Palestine*, Edinburgh 1912, s. 53; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*, İstanbul 2007, s. 118.

¹¹ BOA, Âmedi Kalemî Defterleri(A. AMD), 9/100, 6 Şevvâl 1265/25 Ağustos 1849; BOA, Hariciye Nezâreti İrâdeleri (İ. HR), 57/2681, 7 Şevvâl 1265/26 Ağustos 1849.



ilgili olarak Patrik Samouil(1710-1712, 1714-1723) ve Patrik Kosmas arasında yaşanan çekişmeleri örnek almıştır. Bu örnekler üzerinden konuyu açıklamaktadır. Ayrıca yazar, Patrikler arasında meydana gelen çekişmelerde merkezi yönetimin taraf tutup tutmadığı, bu çekişmelere karşı bir politikası olup olmadığına dair de yine aynı örnekler üzerinden açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde “XVIII. Yüzyılın Gelişi: Siyasi Adem-i Merkeziyetçilik Çağında Kilise Merkeziyetçiliği” başlığı altında Rum cemaati arasında Katolik misyonerlerinin faaliyetlere başlaması, bu faaliyetlerin gelişmesi ve Fenerli Rum ailelerin yükselmesi ele alınmaktadır(s.109-144). Konunun izahında yazar, Doğu Patrikhanelerinin bulunduğu Suriye, Filistin ve Mısır’da misyonerlik faaliyetlerinin tarihsel gelişimi, misyonerlik faaliyetlerinin başarı kazanmasının ardındaki faktörleri incelemektedir. Ayrıca konuyu açıklarken olaylara çift yönlü bakmayı ihmal etmemektedir. Osmanlı Hristiyanlarının misyonerlere bakışını açıklarken, misyonerlerin Osmanlı Hristiyanlarına bakışını da izah etmektedir.

“Kilise Merkeziyetçiliği Çağında Doğu Patrikhanelerinin Politikaları” başlıklı üçüncü bölüm, Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyılda Rum Ortodoks Patrikhaneleri arasındaki politik güç ağları, Osmanlı merkezi yönetimi ile daha önceki yüzyıla göre daha fazla işbirliği yapan seçkin patriyarkal sınıfın ortaya çıkışı ve taşradan seçkin sınıfa yükselen Antakya Patriği Silvestros’un (1724-1766) durumu ele alınmaktadır. Yazar seçkin patritarkal sınıfın doğuşunda, Osmanlı yönetimi, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Doğu Patrikhaneleri arasındaki uzlaşmadan bahsettikten sonra patriklik beratları üzerinde durmaktadır. Patriklik beratları, Osmanlı merkezi yönetim perspektifinde XVIII. yüzyılda Rum Ortodoks Kiliselerinde meydana gelen dönüşümü izah etmekle birlikte patriklere verilen hakları, imtiyazları, patrikhanelerin yetki alanlarını göstermektedir. Çolak, bu kısımda ele aldığı ilk patriklik beratları, Antakya Patrikleri olan Athanasios ve Silvestros’un(1724-1766) beratlarıdır. Çolak, daha önce birinci bölümde ayrıntılı olarak Patrik Athanasios’un beratı üzerinde durduğundan(s. 90-96), bu kısımda Patrik Silvestros’un beratı üzerinde ayrıntılı durarak iki beratı karşılaştırmaktadır(s.155-159). Daha sonra yazar, İskenderiye Patrikleri Gerasimos(1688-1710) ve Matthaios’un(1746-1766) beratlarını ele almaktadır. Yazar birinci bölümde Patrik Gerasimos’un beratını izah ettiği için(s. 102-103) bu kısımda Patrik Matthaios’un beratı üzerinde durmaktadır(s.160-162). Yazarın son incelediği beratlar Kudüs Patrikleri Chrysanthos(1707-1731) ve Parthenios’a(1737-1766) verilen beratlar olmuştur. Yazar yine ilk bölümde Patrik Chrysanthos’un beratını hem Yunanca hem de Osmanlıca

nüshasını ayrıntılı olarak izah ettiğinden(s.105-106), bu kısımda da Patrik Parthenios'un beratı üzerinde durmuştur(s.162-164). Çalışmanın bu kısımda patriklik beratları ayrıntılı olarak izah edildiği gibi, Doğu Patrikhanelerinin patriklik beratları birbirleriyle kıyaslanıp, aradaki farklılıklar da belirtilmiştir (s. 166-170).

Patriklik beratları, patriklerin yetki ve sorumluluklarından, vergi muafiyeti gibi imtiyazlarından, patrikhanelerin yetki alanlarından bahsettiği gibi patriklerin ödediği pişkeş miktarını da bazen belirtmektedir. Çalışmada yer yer patriklerin ödediği pişkeş miktarına da değinilmektedir. Örneğin Antakya Patriği Kyrillos, 10.000 akçe pişkeş öderken (s. 93), Kudüs Patriği Chrysanthos 9.900 akçe(s. 105), İskenderiye Patriği Matthaios 3.740 akçe pişkeş ödemiştir(s.160). Bu yönüyle de çalışma kayda değerdir.

Son bölüm, Doğu Patrikhanelerinin ekonomik güçleri ele alınmaktadır. Yazar bu bölümde, Patrikhanelerin genel ekonomik yapılarından ziyade, kilise vakıfları, *tasadduk akçesi* ve miras olarak bağışlanan mallar üzerinde odaklanmıştır (s. 209-238) . Genelde Doğu Patrikhaneleri ve özelde Kudüs Patrikhanesine bağışlanan mallar tarla, bağ, bahçe, değirmen ve benzeri gayrimenkul mallardan ve at ile katır gibi binek hayvanlarından oluşmaktadır. Doğu Patrikhaneleri arasında özellikle Kudüs Rum Patrikhanesi, Balkanlar'da, Anadolu'da ve Kırım'da ekonomik faaliyetlerde bulunmakta olup, bu yerlerde bulunan Ortodoks Rumlardan Kudüs'teki yardıma muhtaç rahipler için tasadduk akçesi toplamaktaydı. Doğu Patrikhaneleri kendi yetki alanları dışında Babıâli'den aldıkları izinle tasadduk akçesi toplayabilmekteydi. Bunun yanında yazar Yunanca kaynaklarına dayanarak patrikhanelerin tasadduk akçesi toplayabilmeleri için ilgili bölgenin patrikhanesinden de izin almaları gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Patrikhanelerin yetki alanı dışında tasadduk akçesi toplaması için gönderdikleri rahiplerin yerel yöneticiler tarafından müdahale edilmemesi için de izin alınmaktaydı. Osmanlı Devleti, bölge kadılarına gönderdiği hükümlerle yerel yöneticilerin rahiplere müdahale etmesini engellemekteydi. Yazar, bu bölümde Patrikhanelerin Balkanlardaki gelirlerinden bahsettiği gibi 1787-1792 yılları arasında Osmanlı- Rus savaşından sonra Rusya'nın işgal ettiği yerlerde patrikhanelerin kalan mallarının ve vakıflarının durumu hakkında da kısa bilgi vermektedir(s. 231-232).

Her öncü çalışma gibi Çolak'ın çalışması da sahasında büyük bir boşluğu doldurmasına rağmen yeni baskılarında giderilebileceğini umduğumuz bazı küçük maddi hatalar barındırmaktadır. Ancak bu hatalar çalışmanın ciddiyetine gölge düşürecek boyutta değildir. Öncü çalışmalar kendilerinden sonra yapılacak çalışmalara örnek teşkil ettiğinden eksik ya da hatalı olduğu pek düşünülmemeli, bunların daha çok geliştirilmesi ya da daha kapsamlı

ele alınması gerektiği düşünülmelidir. Yazar kaynaklar kısmında Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde 10 adet kilise defteri olduğunu ve bunlardan sadece Kamame adıyla bilinen iki tanesinin kendi çalışma dönemi ile ilgili olduğunu belirtmektedir(s. 30). Bibliyografyadan da görüldüğü üzere bunlardan sadece 8 ve 10 nolu defterlerden istifade etmiştir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde toplam 10 adet Kilise defteri olup, bunun üçü Kamame adıyla kayıtlıdır. Bu defterlerin kapsadığı tarih ise 8 nolu defter 636-1757¹², 9 nolu defter 636-1885 ve 10 nolu defter 636-1740¹³ tarih aralığındaki hükümleri barındırmaktadır. Ayrıca 8 ve 10 nolu defterlerdeki hükümler aynen 9 nolu defterde de mevcuttur.

Yazar, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a doğru hareket etmeden önce Şam'da dört ay kaldığını belirtmektedir(s. 59). Ancak Ercan, Yavuz'un Şam'da dört ay değil, 1 Ramazan 922-20 Zilkade 922 (28 Eylül 1516-15 Aralık 1516) tarihleri arasında yaklaşık 80 gün kaldığını belirtmektedir¹⁴. Yine *Silâhşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arap* adlı eserde Yavuz'un ordusunun 16 Şaban 922 (14 Eylül 1516) tarihinde Halep'ten Şam'a doğru hareket ettiği, dördüncü günde Şam'a vardığı ve 20 Zilkade 922 (15 Aralık 1516) tarihinde Şam'dan ayrıldığı belirtilmektedir¹⁵.

Yazar, ikinci bölümün ikinci kısmında Habeş, Süryani ve Kıpti kiliselerin Rum ya da Ermeni Patrikhanesine tabi olduğu meselesine değinerek, Ercan'ın çalışmasına dayanarak 1665 yılında İstanbul Patrikhanesinin meseleye müdahale ettiğini ve 1733 yılında Habeş, Süryani ve Kıpti kiliselerin kontrolünü elde ettiğini belirtmektedir(s. 140-141). Ercan çalışmasında her ne kadar Kudüs Rum Patrikhanesi tabiri yerine Rum Patrikhanesi tabirini kullansa da¹⁶, bu mesele Kudüs'te Rum ve Ermeni Patrikhanesini karşı karşıya getiren en önemli mesele olup, ilgili yıllarda Rum patrikhanesinin yaptığı müdahalelerden kasıt İstanbul Rum Patrikhanesi değil, Kudüs Rum Patrikhanesi'dir. Çünkü bu mesele mahalli bir meseledir ve adı geçen üç taifenin Kudüs'te bulunan gruplarını kapsamaktadır. Arşiv vesikalarında bu durum açıkça belirtilmektedir¹⁷. Bu konuya dair yapılmış birkaç çalışma da bulunmaktadır¹⁸.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Satış, "8 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V/21, Ordu 2012, s. 306-313.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Satış-Muhammed Ceyhan, "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri", *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, XXXIII/37, Ankara 2014, s. 21-55.

¹⁴ Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988, s. 7.

¹⁵ Salâhattin Tansel, "Silâhşor'un Feth-nâme-i Diyârı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları Dergisi*, I/2 (17), Ankara 1958, s. 312, 316.

¹⁶ Yavuz Ercan, a.g.e., s. 20-21.

¹⁷ 1733 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'da "Kuds-ı Şerif dâhilinde vâk'i Kamâme ve sâ'ir yerlerde ve hâricinde Beytü'l-lahm ve sâ'ir yerlerde Rum tâ'ifesine yamâk olan Gürcü ve Habeş ve Süryani ve Kıpti ve Sırp tâ'ifesinin ziyâretgâhları ve kilisâ ve manâstır.." denmektedir. Bkz. BOA, HAT, 3/88, Evâsıt Cemâziye'l-âhir 1146.

¹⁸ Sami Kılıç-İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları", *History Studies-International Journal of History*, 3/3, Kasım 2011, s. 225-244; Bilgehan Pamuk,

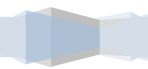
Yazar çalışmanın muhtelif yerlerinde yer isimlerini Türkçe kaynaklardan alıntı yapıldığında Türkçe, Yunanca kaynaklardan alıntı yapıldığında Yunanca belirterek, araştırmacılardan ziyade genel okuyucu kitlesinin kafasında soru işareti bırakabilmektedir. Gerasimos'un beratı açıklanırken *Tur-i Sina* diye belirtilen yer ismi(s. 102) ilerleyen sayfalarda *Mount Sinai* olarak belirtilmektedir(s. 106, 163). Dördüncü bölümde *Trebizond* olarak belirtilen yer ismi aynı sayfanın ikinci paragrafında *Trabzon* olarak belirtilmiştir(s. 221). Yine aynı bölümde *Erzurum* olarak belirtilen yer ismi aynı paragrafın dördüncü cümlesinde *Erzurum(Theodosiopolis)*, beşinci cümlesinde ise *Theodosiopolis(Erzurum)* olarak gösterilmektedir. Bu tür durumların okuyucunun kafasında soru işareti bırakmaması için İngilizce yazılmış bir çalışmada yer isminin geçtiği ilk yerde İngilizcesi ve parantez içinde Türkçesi ya da başka dillerde yazılışı verilse, daha sonraki sayfalarda da sadece İngilizcesi verilse kanaatimizce daha anlaşılır olur. Büyük ihtimalle yazar burada hem tarihçi hem de ilahiyatçı gibi birçok alanda araştırmacılara hitap etmek istemektedir. Çünkü Theodosiopolis kavramı bir Osmanlı tarihçisi için nasıl bir şey ifade etmiyorsa, bir kilise tarihçisi için de Erzurum bir şey ifade etmemektedir.

Son olarak kitapta görebildiğimiz bir eksiklik ise doktora tezinde ekler kısmında çevirileriyle birlikte yer alan altı patriğin beratlarının¹⁹ kitaptan çıkarılmış olmasıdır. Ancak yazar belirttiği üzere İstanbul Rum Patrik beratları ile Doğu Patriklerinin beratlarını karşılaştırmalı bir analizi ile ilgili yeni bir çalışma yapmaktadır (s. 167). Şüphesiz böyle bir çalışmanın ortaya çıkması, alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Sonuç olarak, Çolak'ın çalışması Doğu Patrikhanelerinin Osmanlı merkezi yönetim ile ilişkileri ve İstanbul Rum Patriği'nin Doğu Patrikhaneleri üzerindeki kontrol gücünün sınırları konusunda bir boşluğu dolduracağını ummaktayız. Genel birkaç görüşe/düşünceye göre İstanbul Rum Patrikhanesi Doğu Patrikhaneleri üzerinde bir hâkimiyeti vardır. Yazar bu çalışmasıyla bu görüşün dışına çıkarak İstanbul Rum Patrikhanesinin özellikle Antakya ve İskenderiye patriklik seçimine müdahale ederken Osmanlı merkezi idaresinin, İstanbul Rum Patrikhanesinin bu müdahalesini engellediğini ve ilan ettiği hükümlerle *Mısır ve İskenderiye Patrikliği İstanbul Patrikliğinin iltizamında olmayıp İstanbul Patriklerinin Mısır Patriklerine, Mısır Patriklerinin İstanbul Patriklerine karışmayacağını* belirtmiştir (s. 97).

“Osmanlılar Zamanında Rum-Ermeni Kiliseleri Arasındaki İlişkiler (Kudüs Örneği)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, Erzurum 2001, s. 233-257; M. Macit Kenanoğlu, a.g.e., s. 113-117.

¹⁹ Hasan Çolak, *Relations between the Ottoman Central Administration and the Greek Orthodox Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th Centuries*, The University of Birmingham, Ph.D., Birmingham 2012, s. 257-280.



Kanaatimizce Osmanlı belgeleri üzerinden patrikhaneler ile ilgili konular izah edilirken konunun teoride ve pratikte diye iki kısımda incelenmesi daha anlaşılır olacaktır. Çünkü elimizdeki çalışmada detaylı olarak belirtildiği üzere İstanbul ve Mısır Patrikhaneleri arasında yaşanan çekişmede, her ne kadar Osmanlı merkezi idaresi her iki patrikhanenin ayrı olduğunu ve birbirlerine müdahale edemeyeceğini ilan etmiş olsa da İstanbul Patriği, İskenderiye patriklik seçimine müdahale etmiş, işi seçilen patriğin kendi rızasıyla görevden çekilmesine kadar götürmüştür.